

آیین پژوهش؛ نوشته دکتر امیرحسین آریانپور

حجت الاسلام روح الله روزمهر

اشاره

دکتر امیرحسین آریانپور، نویسنده، پژوهشگر، مترجم و فرهنگ‌نویس، متولد سال 1303 در تهران است. عمده فعالیت‌های علمی او معطوف به روش‌شناسی تحقیق و مطالعه زبان و فرهنگ‌نامه‌نویسی است. عناوین برخی کتب تألیفی وی را می‌توان چنین فهرست نمود: «آیین پژوهش (پژوهش و پژوهش‌نامه)»، «ایبسن آشوب‌گرای»، «بزرگ‌مردان تاریخ»، «جامعه‌شناسی هنر»، «دو منطق: ایستا و پویا»، «در آستانه تاریخ؛ رساله‌ای در باب دینامیسم تاریخ» و «فرهنگ چهارزبانه (فارسی، انگلیسی، فرانسه، آلمانی)». کتاب‌هایی نیز که وی به ترجمه آن‌ها همت گماشته است، عبارت‌اند از: «علم اخلاق»، «آموزشگاه‌های فردا»، «تاریخ تمدن ویل دورانت (جلد سوم)»، «دشمن مردم»، «سیر فلسفه در ایران»، «زمینه جامعه‌شناسی» و «مرزهای دانش». کتاب «آیین پژوهش»، از جمله کتب مفیدی است که با نگاهی متفاوت به مرزهای پژوهش می‌پردازد. این کتاب پس از چندین دوره انتشار، برای چهارمین بار در سال 1378 توسط انتشارات گستره منتشر شد و چاپ اخیر آن نیز در سال 1389 با ویراستی جدید در 112 صفحه، روانه باز نشر گردید.

کتاب «آیین پژوهش» (پژوهش و پژوهش‌نامه)، مشتمل بر سه فصل است: فصل اول به رسالت پژوهش، فصل دوم به کار پژوهیدن و فصل سوم به پژوهش‌نامه اختصاص دارد. با نگاهی گذرا به تبویب و فصل‌بندی کتاب، رویکرد دقیق نویسنده به مسئله پژوهش، کاملاً دریافت می‌شود؛ زیرا نویسنده، رسالت حقیقت‌پژوهی را در ابتدای کتاب مطرح نموده و سعی دارد مسئولیت جهانی پژوهشگران را به آن‌ها گوشزد کند. او در این باب می‌نویسد: «تاریخ، هر نسلی را به حل مسئله‌هایی خاص می‌گمارد. نسل ما در سراسر زمین با مسئله‌های خطرناک روبه‌روست؛ از این رو مردم، مخصوصاً حقیقت‌پژوهان، از تعهد وظایفی شامخ ناگزیرند. در عصر حاضر، علم مسئولیتی سترگ دارد؛ زیرا مسئله‌هایی سترگ، انسان‌ها را به مبارزه خوانده‌اند» (ص. 9). هم چنین تفکیک پژوهیدن و پژوهش‌نامه، این موضوع را آشکار می‌سازد که ممکن است افراد مختلفی به امر پژوهش اهتمام داشته باشند، اما پژوهش آن‌ها به مرحله نگارش نرسد.

بر این اساس، نویسنده در فصل اول، حقیقت‌پژوهان را به رسالتی بزرگ فرامی‌خواند؛ رسالتی که به موجب آن، حقیقت‌پژوهان ملزم به پاسخ‌گویی به مسایل گوناگون حیات بشر خواهند بود. نگارنده نیازهای مختلف پژوهشی را که بشر در آن‌ها، بسیار عقب مانده است، برمی‌شمارد و بر این باور است که هنوز زندگی عمومی از انتظام علمی برکنار است. بی‌تردید در چنین شرایطی که نیاز به پژوهش، بیش از هر کار دیگری به نظر می‌رسد، اهل علم، فلسفه و هنر باید خوشی‌ها و منافع شخصی را رها کرده و با تحقیقات دقیق و عمیق، سعادت عمومی را ایجاد کنند. هم‌چنین در این فصل، به این نکته پرداخته می‌شود که پژوهنده به خود تعلق ندارد و باید در گذراندن وقت، سخت‌گیر باشد. نظم و انضباط در حیات علمی و پژوهشی، می‌تواند

پژوهشگر را به نتیجه نزدیک کند.

فصل دوم کتاب درباره عمل پژوهش است. پژوهش در زمینه کار پژوهنده و سه فعالیت جهت‌یابی، یافته‌اندوزی و نتیجه‌گیری بنا می‌شود. زمینه کار پژوهنده از ابتکار، جهان‌بینی علمی و نقشه پژوهش تشکیل می‌شود. پژوهنده مبتکر که دارای جهان‌بینی صحیح و نقشه پژوهش است، می‌تواند به‌خوبی فعالیت پژوهش را آغاز کند. نویسنده در این فصل می‌نویسد: «پژوهش در خلأ روی نمی‌دهد. شخصیت، به‌ویژه جهان‌بینی پژوهنده، در کار پژوهش مداخله دارد و این مداخله در مورد علوم اجتماعی که بیش از علوم دیگر، از انگارگان (تصوّرات) پژوهنده نقش می‌پذیرند، بارزتر است. بنابراین، پژوهنده کامیاب آن است که نخست در پرتو علمی‌ترین جهان‌بینی عصر خود، به فلسفه و منطقی واقع‌گرای مجهّز شود و سپس روش‌های پژوهش را بیاموزد و با شخصیتی علم‌پرور، به کار پردازد» (صص. 25-26)

فعالیت پژوهش از جهت‌یابی شروع می‌شود. پژوهشگر در جهت‌یابی، مهارت برداشتن گام ابتدایی را فراگرفته و انتخاب مسئله، تحلیل آن، شیوه‌گزینی و سند‌گزینی را پی می‌گیرد. پژوهنده در گام دوم، یافته‌هایی را جمع‌آوری می‌کند و به بررسی، یادداشت‌برداری و نقد آن‌ها می‌پردازد. کار نهایی پژوهش، نتیجه‌گیری است. نتیجه‌گیری نیز از سه مرحله واری، رده‌بندی و بازنگری تشکیل می‌شود. محقق در این مرحله، کار خود را مورد ارزیابی قرار می‌دهد و استحکام آن را می‌سنجد.

فصل سوم، ورود به عرصه نگارش و پژوهش‌نامه‌نویسی است و شیوه صحیح نگارش آن را شرح می‌دهد. در واقع، پژوهش، تنها برای کشف حقیقت نیست و یکی از مسئولیت‌های مهم آن، انتقال حقیقت به دیگران است؛ به تعبیر دکتر آریان‌پور: «بی‌گمان مهم‌ترین وسیله انتقال زبان، قلم است. آنچه بیش از هر چیزی به جهان، روشنی بخشیده است، رنگ سیاه است؛ رنگ مرکب سیاه. تحقیق تا زمانی که این رنگ را به خود نگیرد، بی‌رنگ است؛ بی‌اثر است. کمال تحقیق در این است که نوشته شود و از این مهم‌تر، خوانده شود. به راستی تحقیق به دو کس نیازمند است: آن‌که حقیقتی را فرامی‌دهد و آن‌که آن حقیقت را فرامی‌گیرد» (ص. 61)

شیوه پژوهش‌نامه‌نویسی با فراگرفتن شیوه نوشتن، شیوه آرایش پژوهش‌نامه، شیوه تنظیم مطالب و شیوه سند‌آوری، میسر می‌شود. نویسنده دانا، مخاطب عام را برمی‌گزیند و به‌سادگی، مطلب را برای او می‌آراید؛ اما پژوهشگر نادان به فکر این است که دانشمندان، نوشته او را بخواند و بدین جهت، مطلب را به صورت پیچیده می‌نویسد. باید توجه داشت که پیچیدگی متون فلسفی، به دلیل پیچیدگی موضوعات آن‌هاست و پیچیده نوشتن، زینده همه موضوعات نیست. هم‌چنین قرار دادن نشانه‌های اصلی بر روی متن، تأثیر بسزایی در رساندن معنای موردنظر نویسنده دارد.

آرایش پژوهش‌نامه نیز یکی از روش‌هایی است که نویسنده به تبیین آن اهتمام ورزیده است. آرایش پژوهش‌نامه، شامل شماره‌گذاری، حاشیه‌بندی و عنوان‌گذاری می‌گردد. یکی از فواید مهم آرایش پژوهش‌نامه، دسترسی آسان به صفحات و مطالب است. عنوان‌گذاری‌های گوناگون؛ اعم از عنوان فصول، بهره‌های اصلی، بهره‌های فرعی و بندها، در کتاب برای آرایش پژوهش‌نامه، توضیح داده شده است. شیوه تنظیم مطلب، پیش‌نیاز دیگری در نگارش پژوهش‌نامه است و صورت کلی پژوهش‌نامه را مشخص می‌کند. عنوان پژوهش‌نامه، سرآغاز، فهرست فصل‌ها، فهرست پیکرها، مقدمه، متن، پیوست‌ها، کتابنامه، واژه‌نامه، موضوع‌نامه و نام‌نامه،

همگی از مواردی هستند که در کتاب، به عنوان تنظیم مطلب آورده شده‌اند. نظم و ترتیب، به واسطه تنظیم صحیح مطالب به وجود می‌آید و فهم منظور و مقصود نویسنده را میسر می‌سازد.

در انتهای پژوهش‌نامه‌نویسی، سندآوری و انواع آن مطرح می‌گردد. پژوهنده برای اعتبار پژوهش خود، احترام به شخصیت‌هایی که از آثار آن‌ها استفاده کرده، رفع ابهام و ایجاز و همچنین هدایت خواننده به منابع مطالعاتی، از ذکر سند یا اسناد مربوط به پژوهش استفاده می‌کند. سندآوری در چهار مرحله به خواننده، آگاهی می‌دهد که به ترتیب، نویسنده، عنوان و ویژگی‌های مطلب، چگونگی انتشار و شماره صفحه منقول را شامل می‌شود. همچنین سندآوری در چهار وجه کتاب، مجموعه‌ها، جراید و کتابنامه‌ها، موضوعیت پیدا می‌کند. نویسنده در ادامه کتاب، برای هر کدام از موضوعات سندآوری به همراه شاخص‌های آگاهی‌دهنده منبع، نمونه آورده می‌شود تا روش سندآوری برای مخاطبان، ملموس شود.

با توجه به قدمت کتاب و استفاده پژوهشگران از آن، اظهارنظرهای مختلفی در مورد کتاب مطرح شده است و ناشر در پایان، به برخی از آن‌ها اشاره می‌کند. در اظهارنظرها، تبویب و فصل‌بندی کتاب، شایستگی نویسنده در عرصه پژوهش، مکمل بودن رشته‌های تخصصی، ایفای مقصود در عین اختصار، از شاخصه‌های منحصر به فرد کتاب از دید اظهارنظرکنندگان است.

«آیین پژوهش» از خاستگاه دغدغه‌های پژوهشی دکتر آریان‌پور و درک عمیق وی از محیط پژوهشی دانش پژوهان برخاسته است. همین موضوع باعث شده تا کتاب به پاسخ‌های دقیق‌تری نسبت به پرسش‌های پژوهشی آن‌ها دست یابد. از دیگر خصوصیات مفید کتاب، مشخص کردن گام‌های منطقی از آغاز پژوهش تا پایان پژوهش‌نامه است؛ به گونه‌ای که پژوهنده با رعایت اصول و روش‌های کتاب می‌تواند محصول تحقیق خود را با کیفیت مناسبی عرضه نماید.

کتاب «آیین پژوهش» (پژوهش و پژوهش‌نامه)، برای نخستین بار در سال 1378 توسط انتشارات گستره منتشر شد و چاپ دوم آن نیز در سال 1389 با ویراستی جدید در 112 صفحه، روانه باز نشر گردید.